

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ואתחנן, תשע"א
מספר 927

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

שלוש העדויות*

בפרשתנו מתחנן משה על שני דברים: לפני ה' הוא מתחנן שיניח לו להיכנס לארץ, ולפני העם הוא מתחנן לבל ישכח את שראו עיניהם. אמנם אין משה משתמש במושג 'להתחנן' כשהוא פונה לעם, אולם הוא חוזר שוב ושוב על התביעה לזכור את אירועי העבר, והנימה בדבריו היא הפצרה נרגשת. כך עולה בבירור מהכתוב: "רק השָׁמַר לְךָ וְשָׁמַר נִפְשְׁךָ מֵאֵד פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ וּפֶן יִסּוּרוּ מִלְּבָבְךָ כִּלְיָיִם וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וּלְבָנֵי בְנֵיךָ" (ד:ט). יש בדבריו חזרה מדגישה על השורש ש-מ-ר בתוספת מילת חיזוק: 'מאוד'. זוהי אזהרה כפולה שלא לשכוח את מראה העיניים ולא להסירו מהלב, ויש הוראה להעביר את המסר הלאה ולא לדור אחד בלבד.¹ לזה יש לצרף את האזהרה² לא לשכוח את ה' "אֲשֶׁר הוֹצִיאָךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים" (ו:יב), מלבד התביעה ללמוד מן ההיסטוריה, כפי שנזכר בהמשך דברינו, ואת ההוראה לנצל את סקרנות הבנים כדי לספר שוב את מאורעות העבר.³

בקשת משה מן העם ברגע היסטורי זה מובנת, שכן רק אותו הדור יכול להעיד לדורות הבאים על שלושת האירועים החשובים בחיי העם, שמכוחם הוא ישאב את עצמות חייו. רק הדור הזה יכול להעיד על יציאת מצרים, על התגלות ה' בהר סיני ועל הכיבוש הניסי של הארץ. העדות על יציאת מצרים אפשרית בשלב זה, שכן נותרו רבים שחווייה זו חקוקה בלבם.⁴ אמנם במדבר מתו יוצאי מצרים עוד קודם שמשה פתח בנאומו הגדולים שנזכרו בדברים, אולם הגזרה נגזרה רק על בני עשרים ומעלה, ועתה בני ששים ומטה נושאים ברוחם את החוויה שזכו לה בצעירותם או ששמעו עליה ממקור ראשון. כלפי אנשים אלה במיוחד מפנה משה את תביעתו לחקור את העבר (ד:לב):

כִּי שָׂאֵל-נָא לְיָמִים רִאשֹׁנִים אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנֶיךָ לְמַן הַיּוֹם אֲשֶׁר בָּרָא אֶל-לֵהִים אָדָם עַל הָאָרֶץ וְלִמְקַצֵּה הַשָּׁמַיִם וְעַד-קִצְצֵה הַשָּׁמַיִם הַנְּהִיחָה פְּדָבְרְךָ הַגְּדוֹל הַזֶּה אוֹ הַנְּשַׁמַּע כָּמֹהוּ.
בני הדור הזה הם שיעידו על מעמד הר סיני ועל יציאת מצרים (שם, לג-לד):

* לעילוי נשמת אמי מורתי אסתר (קמר) ז"ל, אשת הרב ראובן הכהן ז"ל. נפטרה לבית עולמה ב"ב באב התשס"ה.
1 רמב"ן מבהיר את חשיבות הפסוק הזה: "אבל הכתוב הזה לפי דעת מצות 'לא תעשה', הזהיר בה מאד, כי כאשר אמר שנוהר בכל המצות ונשמור החוקים והמשפטים לעשותם (לעיל ה), חזר ואמר: רק אני מזהירך מאד להשמר ולשמור עצמך מאד מאד לזכור מאין באו אליך המצות, שלא תשכח מעמד הר סיני מכל הדברים אשר ראו שם עיניך, הקולות והלפידים, את כבודו ואת גדלו ודבריו אשר שמעת שם מתוך האש (דב' ה:כא), ותודיע כל הדברים אשר ראו עיניך במעמד הנכבד ההוא לבניך ולבני בניך עד עולם. ופירש הטעם (להלן י), כי השם עשה המעמד ההוא כדי שתלמדו ליראה אותו כל הימים ואת בניכם תלמדו לדורות עולם. אם כן עשו אתם ככה ואל תשכחו אותו."
2 ושוב יש שימוש בשורש ש-מ-ר.

3 "כִּי יִשְׁאַלְךָ בֶּן־ךָ מָחָר ... לְמַעַן תְּבִיא אֶתְנוּ לְתֵת לָנוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם" (ו:כ-כג).
4 מדברי חז"ל בספרי (במדבר קלג) משתמע שהנשים לא חטאו בחטא המרגלים, ואם לא נגזרה עליהן גזרת המיתה במדבר, הן יכלו להיות נושאות הזיכרון החי של העבר אל תוך א"י. באופן סמלי מדגימה זאת דמותה של שרח בת אשר, שכן היא נמנית הן ברשימת יורדי מצרים (בר' מו:יז) הן ברשימת העומדים להיכנס לארץ (במ' כו:מו).

הַשְּׁמַע עִם קוֹל אֶל־הַיָּהִים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ כַּאֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ... בְּמִסֹּת בָּאֵת וּבְמוֹפְתִים וּבְמִלְחָמָה וּבְיַד חֲזָקָה וּבְזוֹרֵעַ נְטוּיָה וּבְמִוְרָאִים גְּדֹלִים כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם ה' אֶל־הַיָּהִים בְּמִצְרַיִם לְעֵינֶיךָ.
 אנשי אותה קבוצה זכו עתה, בשנה הארבעים ליציאה ממצרים, יחד עם הצעירים, לחוויה שלישית מרטיטה - השלב הראשון של כיבוש הארץ, שהייתה היעד של ההוצאה ממצרים כדבר ה': "וְאָרֶד לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם אֶל־אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ אֶל־מְקוֹם הַפְּנַעֲנִי וְהַחֲתִי וְהָאֲמֹרִי וְהַפְּרִזִי וְהַחֲתִי וְהַיְבוֹסִי" (שמ' ג:ח).⁵
 בכיבוש האמורי שבעבר הירדן המזרחי ניכרה יכולתם ככובשים, ובזה הובטח המשך כיבוש הארץ המובטחת. הוכח שהעם, שנדד כביכול ללא מטרה, התארגן ככוח לוחם ועתה קיבל חיזוק נוסף מעצם הצלחתו להפיל גויים עצומים ומעוררי אימה.⁶ ואכן, סמוך לקריאה לזכור את יציאת מצרים ואת מעמד הר סיני, בא במפתיע סיכום של כיבושי סיחון ועוג בנשימה אחת עם האמירה שזאת התורה, ואלה החוקים שיש לשמרם (ד:מה-מט):

בְּעֶבֶר הִירְדֵן בְּגִיא מוֹל בֵּית פְּעוֹר בְּאֶרֶץ סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֲמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֻשְׁבוֹן אֲשֶׁר הִכָּה מִשָּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצִאתָם מִמִּצְרַיִם. וַיִּירָשׁוּ אֶת־אֶרְצוֹ וְאֶת־אֶרֶץ עוֹג מֶלֶךְ־הַבְּשָׁן שְׁנֵי מְלָכֵי הָאֲמֹרִי אֲשֶׁר בְּעֶבֶר הִירְדֵן מִזְרַח שְׁמֹשׁ. מִעֲרַעַר אֲשֶׁר עַל־שְׂפַת־נַחַל אֲרְגָן וְעַד־הַר שִׂיאֵן הוּא חֶרְמוֹן וְכָל־הָעֲרֻבָה עֶבֶר הִירְדֵן מִזְרְחָה וְעַד יָם הָעֲרָבָה תַּחַת אֲשֶׁדַת הַפְּסָגָה.
 הסיכום הזה נראה מיותר, שהרי כבר חזר משה בפירוט על תיאור המלחמות נגד סיחון ועוג (דב' ב:יז, ג:יז)?! אך לפי ההסבר שהצענו, יש קשר הדוק בין האירועים הללו ובין התביעה לזכור אותם ולא לשכוח, כבסיס לקיום כל המצוות.

העדות המשולשת חשובה מאין כמוה, כי ניתן להחיל על כל אחד ממרכיביה את מה שאומר רמב"ם על מעמד הר סיני (הלכות יסודי התורה ח, א):

משה רבינו לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה, שהמאמין על פי האותות יש בלבו דופי (=פקפוק), שאפשר שיעשה האות בלאט (=בכישוף) ... ובמה האמינו בו? במעמד הר סיני, שעניינו ראו ולא זר ואזנינו שמעו ולא אחר האש והקולות והלפידים, והוא נגש אל הערפל והקול מדבר אליו ואנו שומעים: משה, משה, לך אמור להן כך וכך, וכן הוא אומר "פְּנִימֵי בְּפָנִים דְּבָר ה' עִמָּכֶם" (דב' ה:ד).
 כלומר עדות ראייה ושמיעה של עם שלם אינה ניתנת להפרכה, והיא היא הבסיס שעליו עומדת אמונת עם ישראל כמו גם התביעה לקיום מצוות ה' בכל הדורות הבאים. את הנקודה הזאת מדגיש גם ר' יהודה הלוי כשהוא מציג לראשונה בספר "הכוזרי" את האמונה היהודית. כאשר מלך כוזר תוהה על ההצגה הלאומית הצרה במקום הצהרה אוניברסלית רחבה, עונה החבר לאחר הדגמת אנלוגיה בדמותו של מלך הודו (מאמר א, כה):
 ומעין זה השבתיך כאשר שאלתני אתה... וכן פתח הא-לוה בדברו אל כל עדת בני ישראל "אָנֹכִי ה' אֶל־לְהִיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמ' כ:ב), ולא אמר 'אני בורא העולם ובוראכם'. וכן פתחתי אני בהשיבי לך, שר הכוזרים, כאשר שאלתני לאמונתי, בהודיעי אותך מה הוא הדבר המחייב אותי והמחייב את כל עם ישראל, דבר שנתברר לבני ישראל בראשונה על פי ראות עיניים ואחרי כן נמסר לאיש מפי איש בקבלה הדומה למראה עיניים.

במהלך ההיסטוריה המתועדת בתנ"ך אנחנו רואים איך העם נושא בחיי היום-יום את הזיכרון ההיסטורי של שלושת המאורעות הללו: דבורה וברק מתארים בהתפעמות את ההתגלות האלוקית בהר סיני, כאשר שמחת הניצחון על אויביהם עולה על גדותיה ומתבטאת בשירה (שופ' ה:ד-ה). גרעון משווה את העליבות של הקיום הלאומי בימיו לעומת תפארת הנסים שנעשו למען עם ישראל ביציאת מצרים (שופ' ו:יג),⁷ ויפתח מפתיע בסקירה היסטורית של כיבושי עבר הירדן מול התביעה העמונית להחזרת שטחים באותו אזור (שופ' יב:טו-כו). גם פרקי תהילים רבים משקפים זיכרון היסטורי חי ותוסס בפירוט רב,⁸ או לפעמים ברמז קל שערכו גדול משום שאינו מכוון לסקירה היסטורית שיטתית, כמו בדוגמה הזאת: "גִּפְן מִמִּצְרַיִם תִּסִּיעַ תִּגְרַשׁ גוֹיִם וְתִטְעֶנָּה פְּנִית לְפָנֶיהָ וְתִשְׂרַשׁ שְׂרָשֶׁיהָ וְתִמְלֵא־אֶרֶץ" (פ:ט-י).

⁵ שני האירועים הללו נכרכו כבר בבית בין הבתרים: "יָדַעַתְּ תַּדַּע כִּי גַר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם ... וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הָנָּה" (בר' טו:יג-טו).

⁶ החוויה המרשימה מצאה ביטוי עז במזמורי תהילים. בפרק קלה:י-יא מאפיל כיבוש ארצות סיחון ועוג על כיבוש כנען שנזכר בקיצור רב: "שִׁהֲכָה גוֹיִם רַבִּים וְהָרַג מְלָכִים עֲצוּמִים. לְסִיחֹן מֶלֶךְ הָאֲמֹרִי וְלְעוֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן וְלְכָל מַמְלָכוֹת כְּנָעַן". בפרק קלו:יז-כג נזכרו בהרחבה מתפעמת רק הכאות סיחון ועוג: "לְמַפָּה מְלָכִים גְּדֹלִים כִּי לְעוֹלָם חֲסָדוֹ. וַיִּהְרַג מְלָכִים אֲדִירִים כִּי לְעוֹלָם חֲסָדוֹ. לְסִיחֹן מֶלֶךְ הָאֲמֹרִי כִּי לְעוֹלָם חֲסָדוֹ. וְלְעוֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן כִּי לְעוֹלָם חֲסָדוֹ. וְנָתַן אֶרְצָם לְנַחֲלָה כִּי לְעוֹלָם חֲסָדוֹ. נַחֲלָה לְיִשְׂרָאֵל עֲבָדוּ כִּי לְעוֹלָם חֲסָדוֹ".

⁷ גם הפלשתים חוששים מעימות עם ארון הברית, שמשמל בעיניהם את אלוקי ישראל, בשל הזיכרון ההיסטורי של מכות מצרים: "אִוִי לָנוּ מִי יִצְּלֵנוּ מִיַּד הָאֱלֹהִים הָאֲדִירִים הָאֵלֶּה אֵלֶּה הֵם הָאֱלֹהִים הַמְּפִיִּים אֶת מִצְרַיִם כָּל מִפָּה בְּמִדְבָּר" (שמו"א ד:ח).

⁸ במזמורים ההיסטוריים ע"ח וק"ו, אך גם בתיאור הפיזיטי מאד במזמור קי"ד: "בצאת ישראל ממצרים" ועוד.

אולם במרוצת הדורות יקומו אנשים שיפקפקו בסיפור יציאת מצרים וההתגלות בהר סיני, וגם כיבוש הארץ יהיה נתון בספק,⁹ ולמען הפרך פקפוקים כאלה מתחנן משה לפני העדים שישמיעו עדותם ברבים, לא ישכחוה ולא ישכיחוה, כנגד כל המכחישים.

יונה בר מעוז

המחלקה לתנ"ך ומקראות גדולות 'הכתר'

⁹ לדוגמה, יצחק מייטליס מסכם בספרו את המצב במחקר הארכיאולוגיה של התנ"ך: "הם (=החוקרים בשלהי המאה העשרים) בטלו את המימד ההיסטורי במקרא ברובו כ'עפרא דארעא'. ספרי התורה, יהושע, שופטים, שמואל וחלק מספר מלכים הפכו בעיניהם לסיפורי עם שבהם אין כמעט גרעינים היסטוריים. הכלל היה שככל שהתקופה קדומה האמת ההיסטורית המיוחסת לה מועטה, ושניתן לייחס מידה מסוימת של אמת היסטורית רק לאירועים שלהם יש אזכורים במקורות חוץ-מקראיים, קרי: אשור, בבל ומצרים" (לחפור את התנ"ך; על מקרא וארכאולוגיה, ירושלים תשס"ח, ע' 6). למעשה הערעור על ההיסטוריות של ספרי המקרא קדום מאד, כפי שעולה בבירור מספרו הפולמוסי של יוסף בן מתתיהו "נגד אפיון" (בספר א ממאמר יד הוא מביא עדויות חיצוניות מעמים שכנים לישראל, שבכתיבתם ההיסטורית הזכירו את עם ישראל ואת קורותיו או שדבריהם תואמים ומשיקים למה שעם ישראל כתב בספרי התנ"ך).

